

Бознашр аз торнамои Точнюс

Нахуст бо корбурди вожаи “точик” пешиниён форсизабонони тамоми фалоти Иронро дар назар доштанд, дар мукобили туркон ва арабҳо, зеро тоҷикон, яъне иронитаборон на танҳо бо забони худ, балки бо чехра, маниш, кирдор, расму оин ва тарзи зиндагии шаҳрнишиниву киштварзӣ, аз туркону тозиён тафовути кулӣ доштанд. На танҳо дар осори классикони форс – тоҷик, балки дар пажӯҳишҳои ховаршиносони аврупоӣ низ, масалан шерозихову исфаҳониён, ҳамадонихову нишопуриён, бо номи “тоҷик” ёд шудаанд. Чунончи: “Он чиро дар бораи Осиёи Сағир гуфтем, ба ҳадди бештаре дар бораи Ирон низ тасдиқ мекунад. Тоҷик тавонистааст он воҳаҳоеро даври шаҳрҳо вучуд доранд, ба богҳои дилкашу зебои сарв ва ба гулзорҳои фиребандае табдил кунад

Шояд хонандаи гаронмоя чунин пурсише ба миён оварад, ки аз чист фалонӣ ба мавзӯи туркон ва турктозӣ тавачҷӯҳи зиёд дорад. Ва бархе бипиндоранд, банде ба кавмҳои турктабор дар сина ситезаву нотавонбинихо парваридаам, ки ба тохтутозҳо ва кушту кушторҳои гузаштагонӣ дури онҳо ишораҳо дорам. Аммо инчониб аслан наҷодгароиву таассуби сиёҳи миллиро хуш надорам, ба фошистону шовинистҳои бузургманиш карохат дорам. Чуноне ки ҳамин шовинизми бузургманишии русӣ дар нигарам хандаовару нафратангез аст, зеро онҳо ба яҳудиёну кафкозиҳо, аз чумла гурчиҳо бо чашми бад нигоҳ мекунад, вале дар санъативу фарҳангӣ сохтани Русия маҳз ҳамин кавмҳо нақши чашмгир доштаанд. Гузашта аз ин русҳо бо кавмҳои гайрирус он қадар омехтаанд, ки аз

русияти онҳо чизе боқӣ намондааст. Худбузургбинии бархе туркнажодони Вароруд, аз ҷумла пантуркистони узбаку казок ва хамчунон озарӣ хамзамон бо пиндоштҳои хандахаришона, табъизи кавмҳои дигари маскунӣ он кишварҳо, ба шумули 9 – 10 миллион тоҷикон дар Ӯзбекистон ва 1 – 2 миллион толишхӯву тоҷҳо дар Озарбойҷони Кафқозро дар пай дорад ва пеш аз ҳама он ақвоми худбузургбинро ба вартаи раҳгумии таассубангез дарафкандааст. Паёмади қачнигорӣ ва таҳрифсозии тоҷикии кавмҳои Вароруд мебошад, ки дар миёни фарҳангимаобони Ӯзбекистон ҳислати бади бартарихоҳии кавмиро устувор гардонда, миёни тоҷикону узбакони дар дарозии наздик ба 500 сол дар як сарзамин буди бош доштаву бо ҳам гирехи таборӣ баста, тухми нифок мекоранд. Имрӯз дар кишварҳои туркнажоди Осиёи Марказӣ худбузургбинон тоҷикии мардумони ин фалотро бар хостаи ҳеш бозбиниву бознависӣ мекунад. Тоҷикигорони навини ин сарзамин тоҷикии пайдоиши кавмҳои туркнажодро бад – он гуна дурӯғбор кардаанд, ки агар тоҷикии китобхона набошад, гумон мебарад порсигӯи ин паҳна ба Вароруд (яъне Осиёи Миёна) ҳеч наздикие надошта, аз сайёраи дигаре ба замин фуруд омадаанд. Ин дурӯғпардозии тоҷикинависон гаҳе агар бар пояи таассуби туркгароӣ устувор бошад, гаҳи дигар обишхӯри пинҳон доштани шарму озарии ҳеш бар ошкор гаштани хамлахову кушторҳои гузаштагонашон мебошад. Қайчизанони тоҷик, дар баробари бознамоёнҳои зисти бобоёнӣ ҳеш аз замони Нӯҳи набӣ дар сарзамини Вароруд, хамлаву чаповули яғмогарони гузаштаро “ҳаракат барои густариши қаламрави худ, бештар аз рӯди Омӯ”, унвон кардаанд. (Иқтибос аз китоби Булакбек Ботирхон, зери унвони “Шохнома» ва адабиёти казоқӣ”, тарҷума ба форсӣ, ҷопи Техрон с. 1383/2004, сах.29.) Ҳамин таҳрифҳои фоҳиши тоҷикии мардуми Вароруд, минҷумла нотавонбинии тоҷикон аст, ки гурӯҳи муаллифони ҷиноӣ, ба хангоми рӯи коғаз овардани шумораи халқиятҳои дар Ӯзбекистон буди бош дошта, вучуди тоҷиконро дар ин сарзамини ниёконашон ҳеч доништаанд: “Дар Ӯзбекистон қавми узбак 68,5%, қавми рус 10,3% ва казоку тоҷор ҳар як 4% қавми тоҷор ташкил медиҳанд.” (Чою Чанг Чин, Шинг Гуанг Чинг, Суанг Чуанг Чи, “Чин ва Осиёи Марказӣ”, тарҷумаи Мухаммад Чавод Умедвор Ниё, Техрон – 1379/2001.) (Бубинед, 11 миллион тоҷики Самарқанду Бухоро, Хоразму Фарғонаву Сурхондарё, Чирчику дигар вилоятҳои он кишвар 1% – ро ҳам ташкил намекунад.)

Риккатбору дардовар аст, ки баҳши зиёди он тоҷикигорону нависандагони турктабор, хамчунон бархе қиниёну урусон, бо қӯшишу талоши хангуфт иддао пеш меоваранд, то Варорудро маҳалли рақобати императорӣ гуногуни Ирон, аз ҷумла ҳахоманишиён бознамоёнда, бад – ин васила гузаштаи тоҷиконро аз иронӣ дар ҷудой бозгӯ намоянд. Ва мехоҳанд тасбит намоянд, ки иронӣ аз роҳи ишғоли Вароруд, фарҳангу забони порсиро ба ин фалот овардаанд. (Ҳамон ҷо, сах.12 – 13.) Ҳамзамон пажӯҳишгарони Чин, аз ин ки ба сарчашмаҳои бостонӣ ҷираманд мебошанд, гаҳе тафсириҳои норости дар Осиёи Марказӣ пайдо шудани узбаконро дуруст арзёбӣ карда, яке аз нуқоти муҳими пайвастагӣ надоштани қавми узбакро бо Темуриланг дарёфтаанд: “Дар қарни XVI узбакҳо ба сӯи ҷануб хамла бурданд, темуриёнро дарҳам шикастанд ва ҳоноти Хева ва Бухороро бар пой доштанд.” (Ҳамон ҷо, сах.19)

Решаи вожаи “турк”.

Маҳз ҳамин қачнигорӣ ва таҳрифҳои тоҷикии мардуми тоҷик моро водор месозад, то аз

рохи чусторхои ночизи хеш хамдиёронро огох созем, ки на хама навиштаҳои илмгунаи унвондорони бархе кишварҳо, ханӯз посухгӯи воқеияти тарихии иронитаборони Вароруд мебошад. Ва чунон ки ба чашм меҳӯрад, гаҳе хамдиёрон ба хангоми гуфторҳои хеш, дар мавриди вожаи “турк” ва пайванди кавмҳои туркзбони хамсоя бо кавми турк, ба вижа дар шарҳи ашӯри шоирони гузаштаи форс – тоҷик ба норостиҳову нодурустиҳо роҳ медиханд, тасмим гирифтаем ин нигоштаро пеши дидори хонандагон оварем.

Гарчи дар мавриди решаковии вожаи “турк”, пас аз дарёфтҳои донишмандони доное чун Рене Гроссеи фаронсавӣ, Муҳаммад Чаводи Машкур, Иноятulloх Ризо, Хусайн Шаҳиди Мозандаронӣ, Нодир Баёт, нигари дигаре доштан ҳадди густохист, аммо бинобар ин ки ишон бо донишҳои баланди худ тардид доштанд, ки чиниён табаъҳои хонҳои “ошино” ро “ту – кию” (tu – kiu) хамчунон «ту – чу – я» (tucheh) мегуфтанд ва аз ин ки чиниён дар забони худ овои «р» надоранд, ба гунаи дар боло оварда талаффуз мекарданд, вале баъдҳо ин ном ба сурати “тур – киёт” даромадааст, бозгӯ намудани шарҳе зарур доништа мешавад. Чуноне ки дар навиштори банда зери унвони “Туркон ва гургон” ишора шуд, вожаи “ошино” ба маънӣ гург аст. Дар забони туркии бостон гургро “бури” мегуфтанд, вале дар забони мугулӣ ханӯз хам гургро “шино” (shino) меноманд. Туркҳо боварманданд, ки вожаи “турк” ба маънии устувор, ё нерӯманд аст ва туркҳо низ худашонро аз насли Осино (Assena? Хамон ошино), яке аз қаблаҳои хунҳо медоништаанд. Ба пиндори як идда донишпазӯҳои барҷаста, аз ҷумла доктор Муҳаммад Чаводи Машкур, туркон номи худро аз кӯҳе ба шакли қулоҳхуд (тоқулоҳ), ки дар домани он маскан гузида буданд, баргирифтаанд, зеро ба забони туркӣ қулоҳхудро “дурку” (Durku) мегуфтаанд. Гумон меравад пиндори устод Машкур бештар ба яқин наздик аст, зеро дар донишҳои номшиносӣ бо номҳои фаровон дучор меоем, ки қолибан ҳалқиятҳо хешро (ва ё хамсоягонашон онҳоро), ба исми зодбум, ё ягон вижагии зистгоҳашон унвонгузорӣ кардаанд. (Чунин пиндоре низ вучуд дорад, ки вожаи тоҷик баргирифта аз номи “Дотик” – “Доятик”, номи бостони рӯди Омӯ мебошад. Яъне соқинони ду соҳили рӯди Доятик.) Пиромуни чехра ва пайкари туркон ва симову сурати падарони ишон – хунҳо муаллифони чинӣ ва сайёҳони фаронсавӣ Гиюм де Рубрук ва Дуплан Корпин (зиндагиашон дар оғози асри XIII) иттилооти басанда додаанд. Аз рӯи нигоштаи онҳо “ин мардуми қутоҳқаду хамидақомат соҳтаву пардохтаи марғзорҳои васеъ ва саҳроҳои паҳновар мебошанд ва чун ба шароити саҳти моддӣ фоик омадаанд, афроди сарқашу аносири фармоннобардор шудаанд. Бодҳои тунду хашен, фалоти муртафеъ (баланд), сармои саҳту гармои муҳлик (марговар) ба ин чехраҳо дидағони рез (чашмони танг), пилқҳои қашада, гунаҳои баромада ва пайкаре қаммӯ додааст. Заруратҳои зиндагӣ, ҷӯпониву кӯч қардан барои рафтани ба айлоқу кишлоқ боис қардида, ки онҳо биёбонқард ва саҳронавард ба бор оянд.” (Р.Гроссе, “Императории саҳронавардон”, саҳ. 2)

Яке аз муаррихони чинӣ дар бораи сурату симои “ту – кию” – хо чунин овардааст: “... ҳамагӣ зери қодарҳои намадин зиндагӣ мекунанд. Муҳимтарин машғалаи онҳо ниғаҳдори рама ва шикор аст. Нисбат ба пиронсолон тавачҷӯҳе надоранд. Аз суннатҳои мазаҳӣ ва адолат иттилоъе надоранд. Дар нуқи тирақи хомили байрақхояшон қаллаи заррини як гурги модае насб мебошад. Муҳофизину муроқибине, ки хамеша мусаллаҳ ҳастанд ва бо шох ҳаракат мекунанд, номашон “бӯри” аст, яъне гург.” (Хамон чо саҳ. 167) Хамчунон овардаанд, ки пас аз гӯрондани мурдағони худ ба шумораи шаҳсоне, ки дар қамони зинда буданаш одам қуштааст, қитъаҳои санг дар қанори қабраш мегузоранд.

Пас аз вафоти падар, ё бародари калонӣ, ё амак, бародари хурдӣ, ё бародарзода бо занони беваи онҳо, бо хохарони онҳо издивоч мекунад. (Хамон чо сах. 168)

Иддаи зиёди пажӯҳандагони кабилаҳои туркро чунин андеша фарогир аст, ки дар шимоли Чин 500 хонавода, ё кабилае бо номи “Ошино” сокин буданд, ки бар асари омезиш бо кабилаҳои гуногун падид омада буданд. Иддаи дигар бар ин нигаранд, ки “Ошино” номи раиси кабилаи хӯрде будааст, ки давлату ҳукумате надоштаанд. Ин кавм дар аввал ба тарафдории чинихо бар зидди хунҳо чангидаанд, вале сипас ба тобеъияти хунҳо даромаданд. Пас аз шикасти хунҳо, ин кавм бо дасти “тубоҳо” (toba), ба чануби кӯҳи Олтой паноҳ бурданд ва дар он чо чойгузин шуданд. Донишманди овозаманди Ирон, Хусайн Шахидии Мозандаронӣ навиштааст: “Натичае, ки метавон аз пажӯҳишҳо дар ин бора гирифт он аст, ки аквоми турк дар садаи V мелодӣ аз омезиш ва дархамомехтагии кабилаҳои сокини доманаи кӯҳҳои Олтой (сарзаминҳои шимоли Чин ва бахше аз заминҳои Сибирия), падид омадаанд.” (Шахидии Мозандаронӣ, “Марзҳои Ирон ва Турон”, с.47). Хамин тавр туркон дар рӯзгори фармонравоии Ийлхон. Ба соли 555 мелодӣ саросари заминҳои фаросӣ рӯди Сирро (сарзамини имрӯзини Қазокистонро) тасарруф намуданд. Хама медонем, ки дар дарозии ҳазору анд соли дигар туркон сарзамини ориёитаборон, минҷумла Вароруду Хуросонро пайваста маҳалли тохтутози худ қарор дода, қатлу қушторҳои ваҳшиёна ба миён овардаанд, ки се тан аз онҳо, ба шумули Отило, Чингизхон ва Темурӣ ланг, чун сарварони одамхор овозаманд мебошанд.

Бояд донист, ки на хама аквоме, ки имрӯз гуфтугӯяшон ба забони туркист, аз кавм асолатан турк мебошанд. Чунончи кишвари Озарбойҷон ҳеч пайвастагӣ ба ин ном надорад ва ин топоним бо ҳамёрии сиёсатбозони русӣ дар нақшаи тоҷихи ҷаҳон ба хато хувайдо шудааст. Аслан ин макон, ки қурсиаш шаҳри Боқу мебошад, Олбонийи Қафқоз ном доштааст. Озарбойҷони Ховарӣ ва Озарбойҷони Бохтарӣ, ки ду устони Ирон мебошанд, ба туркон қамтарин ҳешовандӣ надоранд ва забони туркӣ дар аҳди салҷуқийн ба забони модарии ин мардум, ки форсии озарӣ буд, ҷираманд гашта, онро аз байн бурд ва ҷояшро гирифт. Ҳамчунон қирғизон ба туркон ҳешовандӣ надоранд ва низ баҳши зиёди мардуми Туркияи Усмонӣ, ки ҷеҳраи ориёӣ доранд, асолатан аз мардуми Бизонси (Византия – ҷазираи Анатоли) мебошанд, ки забони худро ба фаромушӣ дода, пас аз ҷирамандии туркон ба ин сарзамин, забони туркӣ пазируфтаанд. Ин андешаҳо ҷуз аз осори ховаршиносони мағрибӣ, дар қитоби “Ирон ва туркон дар рӯзгори Сосонийн” (с.27 – 35) тасдиқи худро ёфтааст.

Турку точик.

Он чи то кунун омад бозгӯии гузаро пиромуни вожаи “турк” ва пайдо шудани туркон дар сарзамини тоҷикони иронитабор буд ва он чи пас меояд дар бораи қорбурди фаровони вожаи “турк” ва тарқиби нақизи “турку точик”, дар забони адабиёти гузаштаи форс – точик мебошад.

Баҳши зиёде аз ҳамдиёрон чунин мепиндоранд, ки шоирон бо овардани вожаи “точик”, қавми форсигӯи Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Афғонистони имрӯзинро дар назар доранд, ки чунин пиндошт норосту нодуруст буда, реша дар ноогоҳии гӯяндаи он бар нуқоти зерин дорад;

Нахуст бо корбурди вожаи “точик” пешиниён форсизабонони тамоми фалоти Иронро дар назар доштанд, дар мукобили туркон ва арабхо, зеро точикон, яъне иронитаборон на танхо бо забони худ, балки бо чехра, маниш, кирдор, расму оин ва тарзи зиндагии шаҳрнишиниву киштварзӣ, аз туркону тозиён тафовути кулӣ доштанд. На танхо дар осори классикони форс – точик, балки дар пажӯҳишҳои ховаршиносони аврупоӣ низ, масалан шерозихову исфаҳониён, хамадонихову нишопуриён, бо номи “точик” ёд шудаанд. Чунончи: “Он чиро дар бораи Осиёи Сағир гуфтем, ба ҳадди бештаре дар бораи Ирон низ тасдиқ мекунад. Точик тавонистааст он воҳаҳоеро даври шаҳрҳо вучуд доранд, ба богҳои дилкашу зебои сарв ва ба гулзорҳои фиребандае табдил кунад”. (Рене Груссе, “Императории сахронавардон, с.274”). Ё: “... ва аҳолии Ирон низ аз сағирӣ кабир ва барнову пир ва хурду бузургу тоҷику турк, нақди чонро фидуёна дар роҳи он мебохтанд ва молу чону аҳолии худро нисори шохроҳи он месохтанд.” (“Оламорои носирӣ”, ба таълифи Муҳаммад Козими Марвӣ, с. 1191 – 1192, ҷ. III.) Ва ё Толиби Омӯлӣ, ки зодаи Омули Ирони имрӯзӣ буд ва дар мулки Хинд умр ба сар бурдааст, дар ин байт бо овардани вожаи “точик”, хама иронитаборонро дар назар доштааст:

Тег мебояд кашиду чом мебояд сутуд,

Нест дар туркӣ намак, точик мебояд будан.

Дуввум, нақзи вожаи “точик” бар “турк” аз ин аст, ки шароити саҳти зиндагӣ, вазъи иқлимӣ ва ҳаётӣ, хушксолиҳои пай дар пай, ки боиси қиршавии гову ғӯсфанд ва қаҳтии соҳибонаш мегардид, қаблаҳои рамаҷарони турку мугӯлро ба юришҳову ҳамлаҳои мавсимӣ ба сарзамини ҳосилхез ва бӯстонҳои фалоти Ирон вомадошт. Онҳо мисли гурғи сармоҳӯрда, ки ўро қадди бузург мединистанд, ба сӯи ҳадафи худ – точикон ҳамлаи ноғаҳонӣ қарда, ба қӯдақону пирсолон ҳам раҳм наоварда, қатли он мекарданд ва ҳар чи дар сари роҳашон меомад, ба қорату яғмо мебарданд. Ҳамин аст, ки дар адабиёт ба ибораву таркибҳои монанди “турки яғмо”, “туркқозӣ”, “турки бадҳох”, “турки қарқор”, “турки хунқорамаст”, “турки қаддор”, “туркқӯшӣ” ва монанди он ниҳоят фаровон дучор меомед. Ва шоирон васфшавандагонӣ худ, қолибан маъшуқаро, ки бо раққори бераҳмонаи ҳеш “дилро ба яғмо мебарад”, “ҳуни қили ошӣк меҳӯрад”, “дар қаманд банд мекунад”, “шӯру қавго бадар меоварад”, “ваққодорӣ барояш беғона аст”, “ситамқар аст”, “ҳуни қилро меҳӯрад” ва монанди он ташбеҳоти ба ҳислати турқони қамони худ ҳамсон, бозқоб қардаанд. Ба монанди:

Қаҳон қуршӯр аз он қорад лаби ширини ёри ман,

Қи турқон дӯст меқоранд қоим шӯру қавқоро. (Саъдӣ)

Ваққо н – ояд аз турқ харқиз қадид,

В – аз иронӣён қуз ваққо қас нақид. (“Қаршосқнома”)

Туркӣ ачаб аст ишк донӣ,

К – аз турк ачиб нест горат.

(Хоча Абдуллохи Ансорӣ)

Хунам хамехӯрӣ, ки туро дӯстам, бале,

Турк инчунин кунад, ки хӯрад хун ба дӯстӣ.

(Хоконӣ)

Севвум, дар адабиёти хазорсолаи мо ҳар гоҳ чашмони зебо, миҷғони сиёҳ, доми зулф, ба таври умда зебоии душиза ба сони “турк” (“туркӣ”) ташбех мешаванд, киноя бар берахмиву беэътиноии дилдода мебошад, на бар хуввияту асолати кавмии он. Ончуноне бархехо мепиндоранд, ки Хофиз дар байти машхури “Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро, Ба холи хиндуяш бахшам Самарканду Бухороро”, душизаеро дар нигар дорад, ки аз кавм турк асту аз Шероз. Аммо дар замони Хофиз дар Шероз як нафар турк хам набудаасту хадаф аз “турк” номидани душизаи шерозӣ ишора бар берахмӣ ва бепарвоии ӯ нисбат ба ошики зор мебошад. Яъне Хофиз мегӯяд, ки агар он духтари берахму шафқати Шероз, ба ӯ лутф карда, маъшукааш мешуд, ба холи сиёҳаш (“хинду”, яъне сиёҳ – дар адабиёт шаби бемахтобро низ “хинду” гуфтаанд), Самарканду Бухоро – ин ду шаҳри гаронарзиши дунёи порсиёно, ки туркон барои соҳиб шудан ба онҳо калламанораҳо бунёд намуда буданд, мебахшад. Дар байти зер аз газали Саъдӣ равшантар аст, ки “турки хитой” дар мисраъи аввал ишора ба кавми турк аст, вале дар мисраъи дуввум киноя ба ҳамон душизаи шерозии чун турк ҷафокор:

Зи дасти турки хитой касе ҷафо чандин,

Намебинад, ки ман аз дасти турки шерозӣ.

Ҷахорум, дигарбора пиромуни таркиби нақизи “турку точик” боясти гуфт, ки шоирони гузашта дар баробари чашмони фиребову берахми маъшукаро ба турк ташбех додан, хешро бо вожаи “точик” унвон кардаанд, яъне точикӣ, ки қурбонии ҳамлаи ноғаҳои турк гаштааст:

Шояд, ки ба подшаҳ бигӯед,

Ки турки ту бирехт хуни точик.

Дар ин байт Саъдӣ бо вожаи “подшаҳ” дилдодаро дар назар дорад (Ба ёд меоварем “эӣ подшаҳи хубон...”) ва манзур аз “турк” чашмони берахми ёр аст, ки чун тоҷики дар ҷанги туркон ҷон бохта, хуни дили шоири бечораро рехтааст.

Нуктаи дигаре шоистаи гуфтан аст, ки дар адабиёти мо ҷуз нақзи вожаи “точик” бар “турк”, ба нақзи вожаи “хинд” (“хинду”) низ фаровон дучор меоем. Монанди:

Саъдӣ аз пардаи ушшок чи хуш менолид,

Турки ман парда барандоз, ки хиндуи туам.

Яъне эй, чун турк берахм, пардаро барандоз, ки ман ба сони хинду курбонии туам. Чуноне дар торих омадааст, туркони Махмуди Сабуктегин, барои горати сарватҳои Суманот, дар сарзамини Хинд катли ом раво дида буданд. Темури ланг дар як шабонарӯз 100 000 сари хиндуёнро бурида, пас аз торочи шаҳри Мирт, даххо хазор хиндувонро зинда пӯст карда буд.

Набояд аз дида дур дошт, ки вожаи “турк” дар адабиёти мо на хама вақт дархӯри маънии номехрубону нерӯманду бебоку хунхор будааст. Аз торихи турктозиҳо медонем, ки замоне гуломону канизони турк доштан, моёи саргармии иронитаборон будааст. Бад – ин манзур дар шеъри шоирони гузашта аз гуломону канизони турк фаровон ёдоварӣ шудааст:

Варо панҷ турк парастанда буд,

Парастандаву мехрубон банда буд. (Ҳаким Фирдавӣ)

Дар аҳди бостон канизони турк даволу калами муншиёни дарборро мебардоштанд: “Ва Бӯнаср тарҷумаи муаммо ба турки даволдор дод.” (“Торихи Байҳақӣ”). Ва низ доноён огоҳанд, ки аз миёни канизу гуломи дарбори Сомониён, Сабуктегини, падари Султон Махмуди Газнавӣ, пештар гулом буд, ки Сомониён вайро ба сарлашкарӣ гумоштанд ва дар фарҷом ба Сомониён хиёнат карда, ҳукуматро гасб намуд. Дар мавриди канизиву гуломии туркон, ин гуфтаҳои Ҳаким Носири Хусрав аз хама беш гӯёву равшантар аст:

Туркон рахиву бандаи ман буданд,

Ман тан чи гуна бандаи туркон кунам.

Ва ё:

Туркон ба пеши мардон, з – ин пеш дар Хуросон,

Буданд хору очиз хамчун зани сарой.

Имрӯз шарм н – ояд озодазодагонро,

Гардан ба пеши туркон пушт аз тамаъ дутой.

Нуктаи дигари дархӯри тавачҷӯх ин аст, ки дар адабиёт бо номи “турк” чунин чурмҳои осмониеро чун Миррих, Офтоб, Абр, Раъду барқ, мачозан ба маънии бадкаҳру газабу сӯзанда ва чангҷӯ овардаанд; “турки зардқулоҳ”, “турки нимрӯз” – киноя аз Офтоб; “турки ашқар”, “турки фалак”, “турки панҷумин” – киноя аз Миррих:

Мег чун турке, ки ошуфта тир андозад,

Барк тир аст мар ўро магару рахш камон. (Аз “Лугати Фурс”.с. 215)

Яъне мег (абр) ба сони турки ба газаб омада тир меандозад, ки гўё барк тираш бошад рўшноии озарахш камонаш.

Бояд ин нуктаро низ изофа кард, ки афзун бар манишу кирдор, дар адабиёти форс – точик ба чодупарастии туркони бостон ишораҳои фаровон ба чашм меҳӯрад, бад – он гуна ки дар “Шохнома” сарзамин туркон “Чодуситон” ва хокони турк, Совашох “турки чоду” ба ном оварда шудаанд:

Аз он пас бипурсидаш аз турки зишт,

Ки “Эй дўзахирўйи дур аз бихишт.

Чи мардиву номи нажоди ту чист,

Ки зояндаро бар ту бояд гирифт.”

Чунин дод посух, ки “Ман чодуям

Зи мардиву аз мардумӣ яксӯам”.

Торихнигорони куҳан, аз ҷумла Рашидаддини Фазлуллоҳи Хамадонӣ дар мавриди боварии туркон ба сеҳру афсуну чодугарӣ ишораҳои зиёд доранд. Нависандаи китоби “Ирон ва туркон дар рӯзгори сосониён”, дар баробари иқтибос овардан аз муаррихони туркшинос, тавачҷӯҳи хонандаро ба вожаҳои туркии “ядаҷӣ” – “чадаҷи”, “чадалмиш”, ки маъниаш чодугар аст чалб намуда, шарҳи онхоро аз ду фарҳангнома, яке “Амид” ва “Лугатнома” – и Деххудо берун овардааст. Назар ба овардаи ин вожаномаҳо туркон боварманд будаанд, ки “ба василаи сеҳру чоду метавон барфу борону сармо нозил кард. Барои ин санги махусеро дар об мегузошанд ва мешустанд....” “Дар ин маврид Рашидаддин Фазлуллоҳи Хамадонӣ навиштааст:ишон (туркон) чадалмиш карда буданд, то барфу дама барояд ва маънии чадалмиш он аст, ки афсуне бармехонанд ва сангҳо аз анвоъ дар об мениханд ва борандагӣ бисёр мебошад...” (Иноятуллоҳи Ризо, “Ирон ва туркон дар рӯзгори Сосониён”, Техрон – 1381, с.41 – 42)

Вожаи “тош” низ дар лаҳҷаҳои туркии Осиёи Миёна ва Туркистон ба маънии санг аст, ки ҷуноне дар пеш ишора шуд, туркони то – кию, ба хангоми ғурондани часади хамкавми худ, ба шумори одамони дар зиндагӣ куштааш санг болои қабраш мегузошанд, ки шояд пайвастагҳои динӣ ва чодугарӣ дошта бошад. Эҳтимол ба яқин аст, ки топонимҳои “Тошқургон”, “Тошбулок”, “Тошарик”, “Тошқалъа” ва бештар сангтӯдаҳои мармузу пурасроре, ки дар бархе мавзеҳои Вароруд ханӯз ҳам боқӣ мондаанд, хокии расму оини кӯҳани ғурондани чангҷӯёни туркиву мугулӣ, дар рӯзгори хамлаҳои онҳо бошад.

Дар осори адибони гузашта хамчунон таркибҳои “туркҷӯшӣ” “туркзод” ва “туркисифатӣ”

фаровон ба чашм мехӯранд, ки шархи онҳо низ беаҳамият нахоҳад буд. Вожаи “туркчӯши”, ки аз “турк” ва “чӯшидан” таркиб ёфтааст, ишора ба тарзи хӯрокхӯрии бодиягардон дорад. Туркони бостон аслан гӯштро нимаҳом мехӯрдаанд ва бад – ин манзур истеъмоли хӯроки ханӯз напухта ва ё кори нимкораву саросемаро “туркчӯшӣ” унвон кардаанд:

Туркчӯшӣ кардаам ман нимаҳом,

Аз Ҳакими Газнавӣ бишнава тамом.

Ва бад – он гуна ки дар лугатномаҳо омадааст, “туркзод”, яъне “туркзода, ки зане турк ўро зода бошад, фарзанди турк.” (“Фарҳанги Анандроҷ”, “Бурҳони котеъ”). Ончуноне ҳар гоҳ Ҳаким Фирдавсӣ, вожаи “туркзод” – ро ба қор бурдааст, шахсеро дар нигар дошта, ки падар иронитабор ва модар аз туркон бошад:

Ки ин туркзода сазовор нест,

Қас ўро ба шохӣ харидор нест.

Вожаи “туркисифатӣ” – ро шоирони гузашта, бар маънии беқавливу аҳдшиканӣ ба қор бурдаанд ва далелҳо овардаанд, ки туркон ҳаргиз бар ваъдаи худ вафо намекунанд ва ҳаргиз фирефтаи аҳдҳои онҳо набояд шуд. Дар ин бора Низомии Ганҷавӣ дар муқаддимаи достони “Лайлӣ ва Мачнун” – и худ гуфтааст:

Туркисифатӣ вафои ман нест,

Туркони суҳан сазои ман нест.

Он қ – аз насаби баланд зояд,

Ўро суҳани баланд бояд.

Дар поён бозгӯии нуқтаеро зарур медонем ва он ин аст, ки туркон аз ториҳи худ навиштае ба мерос намондаанд ва донишмандони доно муътақиданд ҳуз аз сангҳои рӯи гӯрҳои туркон, дигар осори хатие ишора бар гузаштаи туркон, рӯи даст нест, ки онҳо наметавонанд “ҷойгузини навиштаҳои ториҳӣ” гарданд. (“Ирон ва туркон дар рӯзгори сосониён”) Бинобар ин омӯзиши ториҳи туркон танҳо аз маъҳазҳои ба туркон бегона, ҳун аз маъҳазҳои ҷинӣ сурат гирифтааст, ки на ҳама вақт боварибахш мебошанд. Туркшиносони забардасти ҷаҳон, ба монанди Р. Груссе, Я. Бичурин, Н. Аристов, В. Бартолд ва дигарон дар баробари омӯхтани солноманависони императории Ҷин, аз сарҷашмаҳои румӣ, иронӣ ва арабӣ низ қор гирифтаанд. Шояд ҳамин надуштани маъҳазҳои ториҳии боэътимод бошад, ки бархе адвори туркгарои муосир, бедуни қадом шарму озарм, гузаштаи ҳудро ба Отило, Чигизхон ва Темури ланг пайваستاанд ва иддае аз адабиётшиносони мо низ дар бознамоёндани ташбеҳоти вобаста ба вожаи “турк”, голибан ба иштибоҳот роҳ медиханд.

Турки ту бирехт хуни точик

Муаллиф: Зафар Мирзоён
14.03.2013 22:24
